

RODZAJE SYSTEMÓW GOSPODARCZYCH NA ŚWIECIE

Szanowni Państwo,

przekazujemy Państwu scenariusz zajęć dotyczący poprowadzenia lekcji, która pozwoli młodzieży na zrozumienie, w jaki sposób mogą działać różne gospodarki na świecie (ile jest państwa w danym państwie). Systemy gospodarcze zostaną tutaj potraktowane jako zespół zasad określający zależności między podmiotami w danym kraju (gospodarstw domowych, przedsiębiorstw i rządu) i określający poziom posługiwania się przez rząd bodźcami, nakazami i zakazami w dziedzinie produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji dóbr oraz usług. Z uwagi na dominację we współczesnym świecie gospodarek wolnorynkowych opartych na prywatnym kapitale, część uwagi zostanie poświęcona różnym modelom współczesnego kapitalizmu. Zatem zajęcia te mają na celu nauczanie rozpoznawania rodzajów systemów gospodarczych spotykanych na świecie oraz wskazywania ich zalet i wad.

SPIS TREŚCI:

1. Scenariusz zajęć	s. 2 – 16
2. Materiały do zajęć z odpowiedziami	s. 17 – 18

TEMAT: Rodzaje systemów gospodarczych na świecie

CZAS TRWANIA ZAJĘĆ: 90 minut (2 godziny lekcyjne)

I. CELE LEKCJI (UCZEŃ):

- wymienia rodzaje własności w gospodarce
- wyjaśnia związki między własnością a systemem gospodarczym
- zna rodzaje systemów gospodarczych na świecie
- umie rozróżnić modele kapitalizmu występujące współcześnie na świecie

II. METODY PRACY

- wykład
- ćwiczenia grupowe
- dyskusja

III. ŚRODKI DYDAKTYCZNE

- Prezentacja
- teksty drukowane

PRZEBIEG ZAJĘĆ

Wprowadzenie

Właściwie każda rzecz/przedmiot ma swojego właściciela. Nauczyciel wyjaśnia, że własność oznacza zbiór wykorzystywanych (nie tylko deklarowanych np. w konstytucji) uprawnień (inaczej praw własności), jakimi dany podmiot własności (właściciel) dysponuje w odniesieniu

do określonego obiektu (przedmiotu) własności. Na taki zbiór praw własności składają się dwa podzbiory uprawnień:

- faktyczne korzystanie w różnorodny sposób z obiektu własności (np. czerpanie dochodów z wynajęcia lokalu czy samochodu)
- bezpośredni lub pośredni udział w podejmowaniu istotnych decyzji dotyczących wykorzystania tego obiektu, czyli zarządzania nim.

Nauczyciel zadaje pytanie, czy uczniowie wiedzą, jakie rodzaje własności występują każdym kraju. Uczniowie powinni odpowiedzieć, że niektóre rzeczy należą do konkretnej osoby czy rodziny, a niektóre do nas wszystkich (są wspólne). Nauczyciel wyjaśnia, że własność najczęściej klasyfikuje się jako:

- własność prywatna – zbiór uprawnień własnościowych do określonych obiektów, w którym prawa własności poszczególnych jednostek są ekskluzywne (wyłączne) i dobrowolnie transferowalne
- własność publiczna – zbiór uprawnień, własnościowych którym prawa własności jednostek nie są ekskluzywne (wyłączne) i dobrowolnie transferowalne.

Jedną z dwóch podstawowych cech skrajnych systemów gospodarczych są właśnie prawa własności.

Te systemy to:

- **gospodarka wolnorynkowa oraz**
- **gospodarka nakazowo-rozdzielcza (centralnie planowana).**

Drugą istotną cechą odróżniającą od siebie te systemy jest rodzaj alokacji zasobów gospodarczych (tzn. rozmieszczenie i wykorzystanie zasobów gospodarczych).

Nauczyciel pyta uczniów, czy wiedzą, kto decyduje o tym:

- ile i jaki chleb zostanie wytworzony w pobliskiej piekarni;
- ile osób jest tam zatrudnionych i dlaczego właśnie tyle;
- jakie są kompetencje tych osób do wykonywania takiej pracy.

Podobne pytania mogą dotyczyć dowolnego przedsiębiorstwa prywatnego lub państwowego, ale również szkoły czy urzędu. Przykładowo, kto w imieniu szkoły decyduje o tym:

- ilu i jakich nauczycieli należy zatrudnić w tej szkole (kto jest pracodawcą i wynagradza zatrudnionych);
- kto decyduje o tym, że edukacja jest obowiązkowa;
- kto określa, czego uczniowie powinni się uczyć, a czego nie etc.

Nauczyciel wyjaśnia, że w każdym kraju funkcjonują strategiczne obszary gospodarcze, jak edukacja, opieka zdrowotna czy przemysł energetyczny lub wydobywczy. Te obszary zagospodaruje państwo jako ważne z punktu widzenia przyszłych pokoleń. Są jednak dziedziny, w które państwo nie wkracza, pozostawiając decyzje tym, których one najmocniej dotyczą (np. kupujących i sprzedających).

W ten sposób uczniowie zauważają różnicę między prywatną a publiczną własnością. Będą wiedzieli, kiedy decyzje w obszarze produkcji podejmuje podmiot prywatny (rynek, czyli prywatny producent i prywatny konsument), a kiedy decyzje podejmowane są przez organy państwowe i dlaczego przez nie.

Uczniowie zaczynają dostrzegać, że w jednych krajach państwa może być więcej w gospodarce, a w innych większość decyzji podejmuje rynek. Zatem występują na świecie gospodarki oparte na głównie na rynku (czyli w znacznym zakresie decyzje podejmowane są za pomocą mechanizmu rynkowego) oraz gospodarki, w których regulacja przez rząd jest znaczna. Główną różnicą jest to, że gospodarki wolnorynkowe cechuje wolność zarówno w obszarze działań ekonomicznych, ale również swoboda i wolność osobista obywateli. Z kolei gospodarki nakazowo-rozdziałowe są mocniej regulowane przez państwo, które stosuje nakazy, zakazy, reskrypcje i często podejmuje decyzje za obywatela wkraczając w jego życie prywatne.

Rozwinięcie

Nauczyciel omawia slajdy na temat systemów gospodarczych na świecie.

System gospodarczy

to uporządkowany zbiór elementów, w określony sposób powiązanych ze sobą i wzajemnie na siebie oddziałujących – strukturę systemu gospodarczego tworzą: sfera realna i sfera regulacji.

- **Sfera realna** to materialna baza produkcji wraz z zasobami naturalnymi, wytworzonymi dobrami produkcyjnymi i konsumpcyjnymi oraz z zasobami osobowego czynnika produkcji.
- **Sfera regulacji** obejmuje wzajemne oddziaływania decydentów i wykonawców zadań, normy prawne (które są nakazami i zakazami zewnętrznymi), normy wewnętrzne (czyli zakazy i nakazy moralne, którymi kierują się ludzie w swych decyzjach ekonomicznych), organizacje prowadzące działalność regulacyjną i reguły postępowania tych organizacji.

Cechy sytemu rynkowego

- dominacja prywatnej własności czynników produkcji (oznacza zazwyczaj dominację kapitalistycznej własności akcyjnej, choć występuje też drobnotowarowa i pracownicza)
- rynkowa alokacja zasobów gospodarczych (tzn. rozmieszczenie i wykorzystanie zasobów gospodarczych) – interakcje między cenami i dochodami oraz popytem i podażą różnych dóbr.

Zgodnie z informacjami przedstawionymi na początku zajęć nauczyciel wskazuje, że pierwszy z systemów – rynkowy cechuje dominacją prywatnej własności czynników produkcji (pracy, ziemi, kapitału) oraz rynkową alokacją zasobów gospodarczych (o większości cech produktów decydują zainteresowani nim producenci i konsumenci – kolor, rozmiar, ilość etc.). Nauczyciel pyta, czy polska gospodarka wpasowuje w ten opis, czy uczniowie mają inne odczucia. Oczywiście nasza gospodarka jest gospodarką wolnorynkową.

Warunki istnienia dojrzałego rynku

- dominacja własności prywatnej i swoboda w zakresie transferu prywatnych praw własności,
- swoboda prowadzenia działalności gospodarczej,
- istnienia sprawnie działających instytucji obsługujących rynek,
- integralność rynku, czyli wzajemne uzależnienie się od siebie poszczególnych segmentów rynku.

Aby przekonać uczniów co do tego, że w polska gospodarka opiera się na rynku nauczyciel pokazuje warunki istnienia dojrzałego rynku. Choć Polska ma charakter gospodarki wolnorynkowej zaledwie od 1 stycznia 1990 roku, to dość dobrze wpisuje się w ten opis.

Najważniejsze funkcje rynku

- 1) rynek dokonuje wyceny różnych dóbr
- 2) rynek jest podstawowym źródłem informacji dla podmiotów gospodarczych
- 3) rynek jest niezbędnym warunkiem racjonalnego wykorzystania zasobów gospodarczych rynek umożliwia ustalenie się stanów równowagi w gospodarce
- 4) rynek umożliwia ustalenie się stanów równowagi w gospodarce
- 5) rynek jest weryfikatorem społecznej przydatności produkcji i zarazem mechanizmem dostosowywania produkcji do potrzeb

Nauczyciel omawia kolejne punkty najważniejszych funkcji rynku:

- 1) tendencja do przekształcania się wszystkich dóbr w towary = rynek jest instrumentem i miejscem obiektywnej wyceny dóbr
- 2) dostarcza obiektywnej informacji o cenach produktów, usług i zasobów, relacjach ich cen, podaży i popycie, oprocentowaniu depozytów i kredytów bankowych, rentowności różnych rodzajów działalności gospodarczej, relacji płac różnych grup pracowników, itd.
- 3) zarówno zasobów produktów, jak i czynników produkcji – dostarczając obiektywną informację podmiotom, które dążą do maksymalizacji swoich korzyści, rynek umożliwia im podejmowanie decyzji, skłania do oszczędności zasobów, racjonalności i wyboru najefektywniejszych zastosowań
- 4) parametry rynkowe dostarczają uczestnikom rynku ważnych sygnałów, na które reakcją są działania służące powstawaniu, przywracaniu i utrzymywaniu się stanów równowagi w gospodarce = dostosowania rynków

5) dopiero na rynku okazuje się, czy dana produkcja znalazła uznanie nabywców – zmuszanie producentów przez rynek do dostosowywania wielkości i struktury produkcji do wielkości i struktury efektywnego popytu

Zalety gospodarki rynkowej

- tendencja do racjonalnego wykorzystywania zasobów gospodarczych,
- efektywny system motywacyjny,
- duża innowacyjność gospodarki,
- dyscyplina finansowa przedsiębiorstw (związana z konkurencją i zasadą samofinansowania działalności gospodarczej),
- tendencja do samoczynnego ustalania się równowagi rynkowej,
- duża elastyczność gospodarki,
- dobre zaopatrzenie sklepów.

Nauczyciel pokazując przykłady krajów o rozwiniętej gospodarce rynkowej (Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Niemcy, Francję czy Japonię) informuje, że gospodarki o tym charakterze zapewniają swoim obywatelom najwyższy przeciętny poziom dobrobytu, gwarantując równocześnie najszerszy zakres swobód obywatelskich.

Słabości gospodarki rynkowej

- czynniki ograniczające działanie rynku w praktyce
- występowanie negatywnych efektów zewnętrznych
- istnienie tzw. dóbr publicznych
- występowanie zjawisk destabilizujących gospodarkę
- tendencja do powstawania dużych, nie zawsze akceptowanych społecznie, różnic dochodów i majątku

Kraje o takim systemie gospodarczym nie są jednak pozbawione wad. Nauczyciel kolejno omawia je pokazując, że taki system nie jest doskonały.

W kolejnej części zajęć nauczyciel przeciwstawia gospodarce wolnorynkowej gospodarkę nakazowo-rozdzielczą.

System nakazowo-rozdzielczy (gospodarka centralnie planowana)

to sposób gospodarowania charakteryzujący się:

- państwową własnością środków produkcji,
- likwidacją rynkowego charakteru gospodarki,
- oddziaływaniem na zachowania podmiotów gospodarczych poprzez narzędzia administracyjne (dyrektywy), nakazy, zakazy, przydziały, limity, koncesje etc.

Jak pokazano we wstępie do zajęć taka gospodarka opiera się na dwóch podstawowych cechach przy dodatkowo niemal całkowitej likwidacji jej rynkowego charakteru. W gospodarce z takim systemem wszystkie decyzje dotyczące produkcji i konsumpcji są podejmowane przez państwowy urząd planowania.

Tutaj pojawia się dominacja państwowej własności czynników produkcji – odnosi się przede wszystkim do dóbr kapitałowych, w mniejszym stopniu do ziemi, a najmniejszym do pracy (jednak w stosunku do wszystkich czynników produkcji państwo stosowało rozliczne administracyjne regulacje i reglamentacje). Dodatkowo funkcjonuje tu nierynkowa alokacja zasobów gospodarczych – najważniejsze decyzje typu: co, jak i dla kogo produkować podejmowane są przez centralną biurokrację partyjno-państwową, w tym przez centralnych planistów (głównym regulatorem gospodarki nie jest rynek, lecz plan centralny, przy czym istnieje prymat planu rzeczowego nad planem finansowym).

Warunki funkcjonowania gospodarki centralnie planowanej

- centralizacja zarządzania gospodarką i planowania
- nakazowo-rozdziałczy charakter systemu (narzucanie przez państwo celów ogólnych działania podmiotów oraz szczegółowych zadań, przydzielanie czynników produkcji, itd)
- administracyjne kształtowanie cen produktów i czynników produkcji
- hierarchiczna podległość kierownictw instytucji i organizacji gospodarczych biurokracji partyjno-państwowej
- centralizacja uprawnień do tworzenia i reorganizacji jednostek gospodarczych
- niemal całkowity brak konkurencji między jednostkami gospodarczymi
- brak działających na zasadach komercyjnych instytucji finansowych
- duży stopień izolacji gospodarki i przedsiębiorstw od procesów i zjawisk dominujących w gospodarce światowej
- funkcjonowanie przedsiębiorstw w warunkach „miękkiego” ograniczenia budżetowego (brak zasady samofinansowania)

Nauczyciel kolejno omawia, w jakich warunkach funkcjonuje gospodarka nakazowo-rozdziałcza. Następnie przechodzi do pokazania jej zalet, potem do wad.

Zalety gospodarki centralnie planowanej

- brak bezrobocia przymusowego, ale ogromne przerosty w zatrudnieniu (bezrobocie ukryte)
- brak regularnych wahań koniunkturalnych, ale występowanie bardzo głębokich załamań (kryzysów)
- brak dużych nierówności dochodów, ale przy jednoczesnym barku efektywnego systemu motywacji
- brak poczucia niepewności wśród ludności o niskich dochodach, ale niezmiernie kosztowny system zabezpieczenia społecznego

W większości pozycji literatury, która bada te zagadnienia autorzy wskazują, że gospodarki nakazowo-rozdziałowe nie posiadają zalet. Po szczegółowych poszukiwaniach można znaleźć te korzyści dla obywateli, które pokazano na powyższym slajdzie.

Oczywiście wad jest znacznie więcej, na co wskazują kolejne dwa slajdy.

Wady gospodarki centralnie planowanej

- nieracjonalna alokacja zasobów gospodarczych– system ten nie skłaniał do racjonalnego wykorzystywania czynników produkcji i obniżki kosztów, a wręcz przeciwnie
- nieefektywny system motywacyjny– brak skłonności do angażowania własnego majątku w działalność gospodarczą, nie zachęcał kierownictw do wysiłku, inicjatywy i pomysłowości, poszukiwania efektywności, brak bodźców dla szeregowych pracowników
- niska innowacyjność gospodarki– powodami: wprowadzenie innowacji zagrażało wykonaniu planów, wysoki stopień zmonopolizowania gospodarki i dominacja rynku producenta, brak rachunku ekonomicznego, który powinien poprzedzać wprowadzenie innowacji, brak samodzielności przedsiębiorstw
- brak dyscypliny finansowej w przedsiębiorstwach związany z brakiem konkurencji, „miękkim” ograniczeniem budżetowym przedsiębiorstw
- brak tendencji do samoczynnego ustalania się równowagi rynkowej z nierynkowego charakteru gospodarki wynika raczej tendencja do trwałej nierównowagi

Wady gospodarki centralnie planowanej – ciąg dalszy ;-)

- mała elastyczność gospodarki – niedostosowywanie się struktury produkcji do struktury potrzeb odbiorców, usztywnianie gospodarki, wydłużając czas reakcji, podejmowania decyzji
- permanentne niedobory dóbr zarówno inwestycyjnych, jak i konsumpcyjnych (przejawem słabe zaopatrzenie sklepów), administracyjnie ustalane ceny produktów i czynników produkcji oraz nieefektywny, marnotrawny system ekonomiczno-finansowy przedsiębiorstw
- zanik przedsiębiorczości i rozmycie odpowiedzialności za podejmowane decyzje
- zniekształcone, nieefektywne informacje gospodarcze
- niekontrolowany wzrost administracji gospodarczej i biurokracji partyjnej państwowej oraz wysokie koszty funkcjonowania systemu społeczno-gospodarczego

System panujący w krajach „realnego socjalizmu” zapewniał obywatelom niski przeciętny poziom dobrobytu, przy równoczesnym braku podstawowych swobód obywatelskich.

Nauczyciel kończy wywód spostrzeżeniem, że właściwie na całym świecie występują systemy, które łączą w sobie cechy obu skrajnych, przedstawionych wyżej systemów. Zatem współczesny świat składa się niemal wyłącznie z krajów z systemem gospodarki mieszanej, w których przeważa jednak rynkowy charakter alokacji zasobów oraz prywatna własność środków produkcji.

System gospodarki mieszanej

- to system z dualnym układem regulacji, zawiera zarówno samoczynnie działający mechanizm rynkowy, jak i centralny układ regulacji
- państwo i sektor rynkowy współuczestniczą w rozwiązywaniu problemów gospodarczych
- państwo kontroluje znaczną część produkcji za pomocą podatków, płatności transferowych oraz dostarczania dóbr i usług publicznych.
- państwo kontroluje zakres, w jakim jednostki mogą kierować się w swoim działaniu własnym interesem (wkraczanie w sferę wolności osobistej!).

Na świecie przeważają gospodarki kapitalistyczne. Bruno Amable jest jednym z bardziej uznanych ekonomistów zajmujących się badaniem systemów społeczno-gospodarczych. Napisał książkę *The Diversity of Modern Capitalism*, w której zawarł charakterystykę pięciu podstawowych modeli występujących obecnie na świecie:

- koncepcja gospodarki rynkowej (model anglosaski),
- koncepcja socjaldemokratycznej gospodarki,
- kapitalizm azjatycki,
- kapitalizm kontynentalno-europejski,
- kapitalizm południowo-europejski.

Ćwiczenie 1.

Wszystkie te modele zostały scharakteryzowane w ćwiczeniach do wykonania na lekcji. Nauczyciel dzieli uczniów na pięć grup i przekazuje każdej z nich kartkę z opisem danego modelu. Uczniowie zapoznają się z nim, a następnie poszukują odpowiedzi na pytania zadane w tekście. Powinna rozwinąć się dyskusja, które państwa pasują do opisów, a które nie. W dyskusji cenne będą doświadczenia dzieci z podróży do innych krajów, rodzina mieszkająca za granicą oraz znajomość geografii.

Odpowiedzi:

Za przykład **koncepcji gospodarki rynkowej typu anglosaskiego** mogą posłużyć Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Kanada czy Australia (kiedyś również Hong-Kong uchodzący do 2000 roku najbardziej wolnorynkowy obszar na świecie). Są to zatem te kraje, które wykorzystały model brytyjski (anglosaski) i za pomocą kolonializmu odtworzyły ten sam system w innych obszarach świata.

Z kolei **koncepcja socjaldemokratycznej gospodarki** powinna kojarzyć się uczniom z krajami skandynawskimi (głównie Dania, Finlandia i Szwecja). W tych krajach ewidentnie dominuje rynek, jednak występują również obszary gospodarki, w których państwu znacznie mocniej „opiekuje się” obywatelami niż ma to miejsce w krajach anglosaskich – opieka zdrowotna, edukacja etc.

Kapitalizm azjatycki dominuje przede w Japonii i Korei Południowej. Warto wspomnieć tutaj również inne kraje zaliczane do grupy tzw. „tygrysów azjatyckich”, które to w imponujący sposób rozwijały się w latach 90. XX wieku. Zaliczamy do nich Koreę Południową, Tajwan, Singapur i Hongkong (to tygrysy pierwszej generacji), a ich wspólną cechą był szybki wzrost PKB (rządu od kilku do kilkunastu procent rocznie) w latach 1960–1995. Później określenie to wyko zastanów do opisu kolejnych wschodnioazjatyckie krajów, takich jak Malezja, Tajlandia, Chiny, Filipiny i Indonezja, które weszły na podobną ścieżkę rozwoju pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX w.

Najsilniej reprezentowany jest **model kontynentalno-europejski**, w którym znalazły się: Szwajcaria, Holandia, Irlandia, Belgia, Norwegia, Niemcy, Austria i Francja. Co ciekawe, ten ostatni kraj uznany został przez B. Amable jako ten najbliższy ideałowi.

Projekt pt. *Młodzieżowy Uniwersytet Ekonomiczny* realizowany jest w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020 współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, nr umowy: POWR.03.01.00-00-T220/18. Kwota dofinansowania ze środków europejskich: 2 505 178,95 zł. Całkowita wartość projektu to 2 972 447,73 zł.

Ostatnią grupę stanowią takie kraje jak Grecja, Włochy, Portugalia i Hiszpania, które są przykładami **kapitalizmu południowo-europejskiego**.

Zakończenie

System gospodarczy nie jest monolitem. W poszczególnych państwach odnotowuje się występowanie odmiennych modeli głównie gospodarki rynkowej, choć Wenezuela z programem „socjalizm XXI wieku”, Kuba czy Korea Północna wskazują na to, że doświadczenia krajów z gospodarką centralnie planowaną nie przekonały wszystkich co do braku jej efektywności.

Podczas takiej lekcji uczniowie mają szansę nauczyć się nieco historii własnego kraju, poznać przyczyny zmian ustrojowych w Polsce, dowiedzieć się czegoś więcej o innych krajach na świecie.

Praca domowa

Uczniowie powinni zapoznać się z materiałami na temat „Rodzajów systemów gospodarczych na świecie”.